

Г.І.Гримашевич (м. Житомир, Україна)

АДВЕРБІАЛЬНА СИСТЕМА ГОВІРОК БЕРЕСТЕЙЩИНИ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЗАХІДНОПОЛІСЬКОГО ДІАЛЕКТУ

Складовою морфологічної системи кожного діалектного утворення є прислівникова, яка разом з іншими лінгвальними засобами демонструє лексичне говіркове багатство, особливості його граматичного устрою та специфіку функціонування морфологічних одиниць у живому мовленні, має зв'язки з адвербіативами літературної мови та інших говіркових утворень. У сучасних лінгвістичних студіях прислівник відносять до периферійних частин мови. Цю думку підтверджують лексикографічні дані української мови: в 11-ти томах Словника української мови, реєстр якого становить більше 130 тис. слів, дослідники нараховують лише 3107 прислівникових одиниць [4, с. 40-42]. Водночас навіть така кількість адвербіативів свідчить про їхнє функціонування в літературній мові, а діалектне мовлення репрезентує набагато ширший репертуар прислівникових утворень, які постійно виникають за законами того чи іншого діалекту й мають відмінності на лексико-семантичному, фонетичному та словотвірному рівнях.

Мета нашої розвідки – проаналізувати діалектні прислівники Берестейщини, зафіксовані в «Дыялектнаму слоўніку Брэстчыны» [6] та представлені в сучасних діалектних текстах у збірнику «Беларуская дыялекталогія» [3], у контексті українського західнополіського діалекту з використанням праць Г. Аркушина [1; 2] та Ю. Громика [5] для відтворення цілісної картини прислівникової системи Західного Полісся.

Джерелами дослідження слугували «Дыялектны слоўнік Брэстчыны» (у ньому представлено 210 прислівників), тексти з Берестейщини, уміщені в збірнику «Беларуская дыялекталогія» [3], «Словник українських західнополіських говірок» (відзначено 800 прислівників) [1] і збірник текстів «Голоси з Берестейщини» Г. Аркушина [2].

Зазначимо, що територія Берестейщини як унікальна діалектна зона була в полі зору як білоруських, так і українських лінгвістів (Г. Аркушина, А. Босак та В. Босака, Ю. Громика, Й. Дзендзелівського, Ф. Клімчука, Я. Самуйліка, О. Скопненка та ін.), водночас прислівникова система цього діалектного континууму потребує більш докладного аналізу та висвітлення.

Як засвідчила вибірка адвербіативів із досліджуваного словника, у говірках функціонують відзайменникові, відприкметникові, відіменникові та відчислівникові утворення, більшість із яких відома й на теренах українського Західного Полісся, яким притаманні виразні фонетичні риси

представленої території. Відприкметникові адвербіативи переважають із формантом -о (*шмагло* 'влучно, швидко, добре' [6, с. 262], *шты'но* 'вузько, до стану (про одяг)' [6, с. 264], *сы'лно* 'густо' [6, с. 224], *спра́вно*, *спра́ўно* 'гарно, добре' [6, с. 214], *спу́скасто*, *спу́шчасто* 'пошило' [6, с. 214], *струмковáто* 'нерівно, вузлувато' [6, с. 219], *смúтно* 'похмуро' [6, с. 210], *ра́зно* 'рівномірно, однаково рівно' [ДСБ, с. 193], *раптóво* 'раптом' [6, с. 193], *гéтко*, *гіцько* 'погано, гидко' [6, с. 45], *ва́жко* 'тяжко' [6, с. 28], *опре́тно* 'охайно' [6, с. 155], *мусóво* 'обов'язково' [6, с. 136], *лоўко* 'гарно' [6, с. 126], *кру́то* 'туго, швидко' [ДСБ, с. 112], *карна́то*, *корна́то* 'коротко' [6, с. 89], *ка́лно* 'брудно' [6, с. 85], *зы'мно* 'холодно' [6, с. 80], *жа́ско* 'страшно, погано' [6, с. 64], *ж'эшко* 'гаряче' [6, с. 68], *ё'мко* 'швидко, міцно' [6, с. 63], *дрэ'нна* 'погано' [6, с. 171], рідше відзначаємо суфікс -а як результат акання (*хвантэ'на* 'до лиця' [6, с. 244], *рашúча* 'рішуче' [6, с. 51]), хоча подекуди прислівники функціонують в обох варіантах (*хва́йно*, *фа́йна* 'добре' [6, с. 243] та ін.).

Серед відіменникових адвербіативів фіксуємо значну кількість утворень у формі орудного відмінка, частина з яких має давню дієслівну основу: *валóм* 'багато' [6, с. 29], *на́йма* 'справді' [6, с. 141], *пры'хваткамі* 'уриwkами' [6, с. 186], *сухапа́рам* 'швидко' [6, с. 222], *сухопа́ркам*, *сухопа́рком* 'насухо' [6, с. 222], *сылóміттю* 'нахабно, набридливо' [6, с. 224], *кага́лам*, *кага́лом* 'спільно, разом' [6, с. 83] тощо. Відзначаємо також безприйменникові відіменникові утворення: *грунт* 'обов'язково' [6, с. 51], *дубкы'*, *дыбкы'* 'дибом' [6, с. 60], *край* 'дуже, до зарізу' [6, с. 109], хоча все ж переважають адвербіативи, які виникли в результаті зрощення прийменників з іменниками в різних відмінкових формах (*влітусь*, *влітюсь* 'минулого року' [6, с. 33], *далё'та*, *долё'та* 'на льоту' [6, с. 54], *зрóду* 'завжди, ніколи' [6, с. 79], *зúмыслы* 'навмисне' [6, с. 79], *набосáк* 'босоніж' [6, с. 139], *навéк* 'завжди' [6, с. 139], *на́ночкы* 'наніч' [6, с. 142], *наопа́шку*, *наопа́шкэ* 'наопашку' [6, с. 142], *напехóту*, *напэхóту* 'пішки' [6, с. 142], *нара́нкі* 'назавтра' [6, с. 143], *по́начы*, *по́ночы*, *поночэ'* 'поночі' [6, с. 176], *попэ́рэ'д* 'раніше' [6, с. 178], *уподо́бу* 'до вподоби' [6, с. 239] та ін.).

Відзайменникові діалектні адвербіативи зберігають у своїй основі давні, подекуди праіндоевропейські корені, є похідними утвореннями часто зі складною словотвірною структурою, серед інших прислівників найбільше характеризуються фонетичною та словотвірною варіативністю й виявляють найбільше паралелей з українськими західнополіськими говірками: *аткадзé* 'тільки що' [6, с. 14], *аткіль* 'звідки' [6, с. 14], *віткіля'* 'т. с.' [6, с. 32], *ску́дава*, *ску́дова* 'т. с.' [6, с. 207], *атсіль* 'звідси' [6, с. 14], *во́то* 'тепер' [6, с. 35], *гéндэ*, *гíньдэ*, *го́ндэ* 'там' [6, с. 45], *гонёндэ'* 'он там' [6, с. 48], *го́ндычка* 'ось тут' [6, с. 48], *кагдзé*, *кадзé*, *казьдзé* 'тільки що, недавно' [6, с. 83], *тудэ'ма* 'там' [6, с. 233], *тэж* 'так же' [6, с. 236] тощо.

Відчислівникова адвербіалізація є найменш поширеною в слов'янських мовах, тому й у берестейських говірках відзначено зовсім незначну кількість таких утворень, переважно від назв першого десятка чи від неозначено-кількісних числівників: *упэриш* 'спочатку' (ДСБ, 240), *спэришку* 'спочатку' [6, с. 213], *чымáло* 'багато' [6, с. 256], *цiмáлко* 'т. с.' [6, с. 250], *усядно́* 'все одно' [6, с. 240].

Як засвідчують адвербіативи, для берестейської та західнополіської діалектних прислівникових систем характерна наявність значної кількості фонетико-словотвірних варіантів, які демонструють різноманітність діалектного мовлення: *нішкам, нішком, ны'шком, нэ'шчком* 'тихо' [6, с. 146], *завшэ, заўша, заўшэ* 'завжди' [6, с. 68] *пакáмись, покáмысь, пукáмысь* 'поки, поки що' [6, с. 159], *товді, товды', тогдэ* 'тоді' [6, с. 228], *тутачка, тутычка, тутэчка* 'тут' [6, с. 234], *тыпáр, тыпэ'р, тыпэ'ра, тэпэ'р* 'тепер, сьогодні' [6, с. 235], *цэпэ'рсы, цэперсь, цэперся* 'дуже давно' [6, с. 248], *цэпэ'рака, цяпэ'рака, цяпэ'рачы* 'тепер' [6, с. 248], *шэно, шчэ'но, шэ'но* 'тільки що' [6, с. 260] та ін.

Як відомо, більшість прислівників виникла в результаті переходу слів з інших частин мови (займенників, іменників, прикметників, числівників) у результаті їх адвербіалізації. Це свідчить про те, що формування адвербіативів відбувалося й зараз відбувається (особливо в діалектному мовленні) через утрату іншими частинами мови своїх морфологічних ознак шляхом набуття ними незмінюваності. Крім того, спостерігаємо постійне витворення нових адвербіативів відповідно до діалектних особливостей того чи іншого діалектного утворення. Простеживши динаміку функціонування адвербіативів за досліджуванним словником і сучасними діалектними текстами з теренів Берестейщини, зазначимо, що адвербіальна діалектна система зберігає відзначені в словнику утворення з різними фонетичними відмінностями та як динамічна система поповнюється новими прислівниковими утвореннями, що виникають водночас і в результаті синтаксичної адвербіалізації, яку відзначаємо саме в діалектних текстах.

Близькість територіально розташування білоруських берестейських та українських західнополіських говірок зумовила спільність значної кількості адвербіативів (понад 50 %), які функціонують в обох територіально-мовних утвореннях, відрізняючись інколи фонетичними чи дериваційними варіантами чи маючи ідентичну структуру, із тим же значенням (*позáвтри* 'післязавтра' [6, с. 173] – *позáвтри* 'т. с.' [1, II, с. 63]; *ры'хтык* 'якраз, докладно, справді' [6, с. 197] – *рiхтик* 'так само; точно так' [1, II, с. 197]; *хвáйно, фáйна* 'добре' [6, с. 243] – *фáйна* 'гарно, красиво, добре' [1, II, с. 243]; *бáло* 'давно' [6, с. 17] – *бáло* 'т.с.' [1, I, с. 9]; *влiтюсь* 'минулого року' [6, с. 33] – *влiтюсь* 'т. с.' [1, I, с. 67]; *зы'мно* 'холодно' [6,

с. 80] – *зімно* ‘т. с.’ [1, I, с. 189]; *кэ’дысь* ‘колись’ [6, с. 119] – *кэ’дись* ‘т. с.’ [1, I, 218], *напрошкі* ‘навпростець’ [6, с. 142] – *напрошкі* ‘т. с.’ [1, I, с. 338]; *нігды* ‘ніколи’ [6, с. 146] – *нігді* ‘т. с.’ [1, I, 349] та ін.) чи мають відмінності в семантичному наповненні (*пры’тьмом* ‘увечері, на смерканні’ [6, с. 186] – *прі’тьмом* ‘постійно, увесь час’ [1, II, с. 91]; *сы’лно* ‘густо’ [6, с. 224] – *сі’льно* ‘міцно’ [1, II, с. 144]; *іменно* ‘обов’язково’ [6, с. 81] – *іменно* ‘саме в цей час’ [1, I, с. 198] та ін.).

Отже, аналіз адвербіальної системи Берестейщини, представленої в зазначеному лексикографічному виданні та в сучасних діалектних текстах із цієї території у співвідношенні їх із такими ж одиницями із західнополіських українських говірок, засвідчує нерозривність діалектного континууму Полісся, є свідченням спільної історії розвитку цих територіальних діалектних утворень, а адвербіальна система свідчить про історію становлення української та білоруської мов, демонструє шляхи та тенденції їхнього розвитку, дає надійний матеріал для зіставних фонетичних, морфологічних і лексико-семантичних досліджень, оскільки прислівникова система разом з іншими складовими зберігає не тільки особливості аналізованих говірок, але й історію носія конкретного діалекту, тому має важливе значення для вивчення історії мови та формування територіально-діалектних утворень.

Література

1. Аркушин, Григорій. Словник західнополіських говірок: У 2-х тт. / Григорій Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2004.
2. Аркушин, Григорій. Голоси з Берестейщини (Тексти) / Григорій Аркушин. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 536 с. + електрон. опт. двосторон. диск (DVD).
3. Беларуская дыялекталогія : матэрыялы і даследаванні : Зборнік навуковых артыкулаў. – Мінск «Беларуская навука», 2012. – Выпуск 2. – 264 с.
4. Горяний, В.Ф. Предикативи в українській мові / В.Ф. Горяний // Українська мова і література в школі. – 1982. – № 3. – С. 40–42.
5. Громик, Ю.В. Прислівники відзайменникового походження у західнополіських говірках української мови / Ю.В. Громик : Дис. ... канд. філол. наук : Спец. : 10.02.01 – українська мова. – Луцьк, 1998. – 485 с. (рукопис).
6. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / Склад. Аляхновіч М.М. і інш. – Мінск: «Навука і тэхніка», 1989. – 290 с.